

UMIJEĆE SINTETIČKOG PRIKAZA HRVATSKE KULTURE

DAVOR BALIĆ

(Gimnazija, Križevci)

UDK 1(091)

Pregledni članak

Primljen: 22. 12. 1999.

U posljednja tri desetljeća od kada je istraživanje hrvatske filozofske prošlosti intenzivirano, zahvaljujući i institucionalnom okviru Instituta za filozofiju, sintetički prikazi hrvatske filozofske baštine počesto se izbjegavaju. Jedini suvremeni povjesničar hrvatske filozofije koji sintetizira svu povijest hrvatske filozofije, i to na području estetike, jest Zlatko Posavac koji objavljuje dvije knjige – o starijoj i novijoj hrvatskoj estetici.¹ Nije li izbjegavanje prikaza totaliteta hrvatske filozofije hrvatsku filozofsku scenu do sada koštalo neobjavlivanja djela koje bi imalo naslov *Povijest hrvatske filozofije*? Zbog nedostatka suvremenih prikaza sintetičkoga karaktera prisiljeni smo se služiti starijim, pionirskim prikazima. Zato su nam i danas nerijetko glavni orijentiri za uvid u hrvatsku filozofsku baštinu one sinteze koje počivaju na spoznajama starim i do 120 godina, kao što su Markovićev rektorski govor (1881), ali i na Krstićev povijesni pregled filozofije u Hrvatskoj (1943) te sintetički pregledi Stjepana Zimmermanna (1929) i Josipa Teofila Harapina (1943).

Rijetke su, dakle, prilike da u sintetičkom obliku provjerimo dokle su stigla istraživanja o hrvatskoj filozofskoj baštini i da na taj način uspostavimo nove orijentire za daljnja istraživanja. Ove su godine objavljena dva sintetička prikaza za ranija razdoblja hrvatske filozofije. U trojezičnom zborniku *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata*² takve sintetičke članke ponudilo je dvoje istraživača povijesti hrvatske filozofije. Ljer-

¹ Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata. Istraživanja i studije* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986); Z. Posavac, *Novija hrvatska estetika. Studije i eseji* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1991).

² *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata / Uvod u studij hrvatskoga jezika, književnosti i kulture / Uvod v študij hrvaškega jezika, literature in kulture*, a cura di Fedora Ferluga Petronio (Udine: Forum, 1999), 251 str.

ka Schiffler sintetizira razdoblje humanizma i renesanse u hrvatskoj filozofiji, a Ivica Martinović sintetizira hrvatsku filozofiju od 15. do 18. stoljeća iz žanrovske perspektive.

Udinski zbornik o hrvatskoj kulturi

Izdanje *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata* zbornik je radova međunarodnog znanstvenog skupa o hrvatskoj kulturi koji je održan 20. i 21. studenoga 1997. godine na Sveučilištu u Udinama. Skup je organizirala Fedora Ferluga Petronio, predstojnica katedre hrvatskog jezika i književnosti, koja katedra djeluje na Sveučilištu u Udinama u sastavu Odsjeka za jezike i uljudbu Srednjoistočne Europe (*Dipartimento di Lingue e Civiltà dell'Europa Centro-Orientale*). Kako je Sveučilište u Udinama sklopilo ugovore sa sveučilištima u Zagrebu, Ljubljani i Mostaru, organizatorica je na znanstveni skup pozvala znanstvenike sa zagrebačkog, mostarskog, ljubljanskog i udinskog sveučilišta. Njihovi radovi u zborniku pisani su hrvatskim, slovenskim ili talijanskim jezikom. Na kraju svakog rada nalazi se sažetak, i to: na talijanskom, ako je rad pisan hrvatskim ili slovenskim jezikom, te na hrvatskom, ako je rad pisan talijanskim jezikom. Otuda i potreba za trojezičnim naslovom zbornika – na talijanskom, hrvatskom i slovenskom (*Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata / Uvod u studij hrvatskoga jezika, književnosti i kulture / Uvod v študij hrvaškega jezika, literature in kulture*). Sveučilište u Udinama, koje u Italiji jedino uz Napulj i Rim ima katedru na kojoj se predaje hrvatski jezik i književnost, ovim zbornikom očituje koliko drži do unapređenja kroatistike.

Na početku zbornika predgovor je Fedore Ferluge Petronio, organizatorice znanstvenog skupa i urednice zbornika. Iz njezina predgovora doznajemo o razlogu i potrebi održavanja skupa: »Ovaj sam kongres bila potaknuta organizirati ne samo zbog složenosti hrvatske civilizacije u njoj samoj, već i zbog svijesti da se kultura ovoga naroda poznaje premalo, kao i druge slavenske kulture koje žive u dodiru s našom [talijanskom] stvarnošću. ... Preplitanje različitih kultura i uporaba višejezičnosti, kako u svakodnevnom tako i kulturnom životu, na osobit je način hrvatsku kulturu učinila plodnom i bogatom.«³

Zahvaljujući odazivu i izlaganjima sudionikā zbornik međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Udinama sadrži dvadeset i četiri rada. Na

³ Fedora Ferluga Petronio, »Prefazione«, u: *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata / Uvod u studij hrvatskoga jezika, književnosti i kulture / Uvod v študij hrvaškega jezika, literature in kulture*, a cura di Fedora Ferluga Petronio (Udine: Forum, 1999), str. 7–8, na str. 7.

početku svake studije, uz ime i prezime svakog od znanstvenika, obaviješteni smo i o imenu grada iz kojega oni dolaze. Najviše, čak petnaest članaka autorstvo je znanstvenikā sa zagrebačkog Sveučilišta. Sa Sveučilišta u Zagrebu tekstove u zborniku poimence, abecednim redom imaju: Pavao Knezović, Ivica Martinović, Darko Novaković, Pavao Pavličić, Sanja Roić, Marko Samardžija, Ljerka Schiffler, Boris Senker, Josip Silić, Nives Sironić-Bonefačić, Slavica Stojan i Mirko Tomasović na hrvatskom te Igor Gostl, August Kovačec i Mladen Machiedo na talijanskom jeziku. Sa Sveučilišta u Udinama sudjelovalo je troje istraživača i njihovi su članci na talijanskom jeziku: Andrea Csillaghy, Renata Hace-Citra i Andrej Litwornia. S mostarskog Sveučilišta, člankom objavljenim na hrvatskom jeziku, sudjeluje Miroslav Palameta, dok iz Ljubljane, pišući slovenskim jezikom, dolaze: Vladimir Osolnik, Francka Premk, Janez Rotar i Đurđa Strsoglavac. Vesna Požgaj Hadži s ljubljanskog i Mirjana Benjak s riječkog Sveučilišta, zajednički potpisuju članak na hrvatskom jeziku. Dvanaest autora uz svoj rad prilažu i bibliografiju.

Teme znanstvenog skupa, odnosno sadržaj zbornika, sažima glavna urednica zbornika riječima: »Bile su razmatrane različite književne teme (razvoj lirske poezije, književni rodovi, suvremeno kazalište, neki posebno važni književnici, ali i problemi koji se tiču brojnih neobjavljenih rukopisa), lingvističke teme (aktualna lingvistička situacija u Hrvatskoj, normativne gramatike, primjene moderne multimedijalne tehnike i stari višejezični rječnici), filozofske teme (razdoblje humanizma i renesanse, filozofija u književnim žanrovima), ćirilometodska problematika, problemi glotodidaktike, hrvatski latinizam (tj. književnost hrvatskih pisaca na latinskom jeziku), kao i teme o međukulturalnim odnosima: hrvatsko-talijanskim, hrvatsko-furlanskim, hrvatsko-slovenskim, hrvatsko-madžarskim, pa čak i spona s geografski vrlo udaljenim narodom kao što je poljski.«⁴

U zborniku su, dakle, prisutne kako globalne tako i specijalne teme. Kako je i najavljeno u ovom ću pregledu posebnu pozornost usmjeriti na ćlanke sintetićkog karaktera. Osim dva ćlanka koji se odnose na filozofiju, a napisali su ih Ljerka Schiffler i Ivica Martinović, prikazat ću i sintetićke poglede na hrvatsku književnost. Rijeć je o radovima Mirka Tomasovića i Pavla Pavličića. Isto tako, budući da je takoděr rijeć o radovima sintetićkog karaktera, bit će prikazani i radovi o hrvatskim latinistima o kojima pišu Darko Novaković i Pavao Knezović. Obradene ćlanke prikazat ću kako se pojavljuju u zborniku. Znaći, prvo književne, potom filozofske teme, a na kraju će biti govora o radovima koji su posvećeni kontinuitetu hrvatskog latinizma.

⁴ Ibid., str. 7–8.

Književne teme

U članku »Hrvatska poezija od humanizma do moderne u zapadnoeuropskom kontekstu« Mirko Tomasović, jedan od najvrsnijih poznavalaca Marulićeva opusa, na sintetički način prikazuje povijest hrvatskog pjesništva. U njegovu članku, ujedno i prvom u zborniku, obrađeni su: humanizam, renesansa, barok, poezija osamnaestog stoljeća, romantizam i moderna. U svakom od poglavlja autor izdvaja najznačajnije hrvatske pjesnike i njihova djela, no opisuje i svjetske tokove, napose one iz Italije, kako bi objasnio utjecaje koji nerijetko određuju teme i način pisanja u hrvatskoj poeziji.

Razdoblje humanizma obilježili su biblijsko-vergilijanski epovi Marka Marulića u kojima je Marulić »na humanistički način od biblijskih ličnosti stvorio epske junake po modelu Vergilija«. ⁵ Pritom važnost *Judite* autor prepoznaje u promotivnoj ulozi u poeziji na hrvatskom jeziku kao i u složenom versifikatorskom postupku. Osim Marulića hrvatsku poeziju humanizma obogatili su i latinski stihovi Jana Panonija (*Ianus Pannonius*), Jurja Šižgorića, Karla Pucića, Ilije Crijevića i Jakova Bunića.

Glavni model hrvatske poezije u 16. stoljeću jest petrarkizam. Prepjevi *Kanconijera*, zatim lirika, pomno oblikovan i biran izraz te versifikatorska odnjegovanost – obilježja su pjesništva Džore Držića, Šišmunda Menčetića, Hanibala Lucića, Dominika Zlatarića i Dinka Ranjine. Usporedno s petrarkizmom hrvatska poezija 16. stoljeća uspostavila je i druge renesansne žanrove i vrste. Prisutni su ep, maskerata, komedija, pastirske igre i crkvena prikazanja što, po Tomasoviću, dopušta tvrdnju »da se je hrvatska literatura u XVI. stoljeću europski konstituirala i da se taj kontinuitet održao i u drugim epohama, što slijede«. ⁶

Ukrašen govor i žanrovska lepeza karakteristične su pojave za baroknu poeziju u europskom, ali i hrvatskom pjesništvu 17. i 18. stoljeća. Djela Ivana Gundulića, Dživa Bunića Vučića i Junija Palmotića, reprezentativna za epiku, liriku i dramu, vrhunac su hrvatskog baroknog pjesništva.

U poeziji osamnaestog stoljeća Mirko Tomasović kod hrvatskih pjesnika razlikuje četiri usmjerenja. Ignjat Đurđević i Antun Kanižlić tematski su bliski prethodnom, baroknom razdoblju; Andrija Kačić Miošić i Matija Antun Reljković pišu edukativne, »prosvjetiteljskim idejama« ⁷ nadahnute spjevove; Benedikt Stay, Rajmund Kunić, Brno Džamanjić i Matija Petar Ka-

⁵ Mirko Tomasović, »Hrvatska poezija od humanizma do moderne u zapadnoeuropskom kontekstu«, str. 9–21, na str. 10.

⁶ *Ibid.*, str. 14.

⁷ *Ibid.*, str. 16: »Drugi je smjer hrvatske poezije XVIII. stoljeća uvjetovan širenjem prosvjetiteljskih ideja.«

tančić pjevaju latinskim jezikom; uočljiv je i utjecaj Francuske, odnosno klasicizma, pa zato možemo govoriti o galantnoj poeziji koju, pisanu hrvatskim jezikom, nalazimo u stihovima Marka Bruerovića i varaždinske grofice Katarine Patačić.

Buđenje nacionalne svijesti i utjecaj romantizma u 19. su stoljeću iznjedrili brojna imena hrvatske poezije. Bez namjere da podcijeni njezinu vrijednost autor članka poeziju Stanka Vraza, Dimitrija Demetra, Petra Preradovića, Augusta Šenoe, Ivana Mažuranića i ostalih romantika određuje kao onu koja je »u skladu sa stilom i ukusom vremena«. ⁸

U posljednjem poglavlju svog članka Tomasović piše o poeziji koja se afirmira krajem prošloga stoljeća. Najodličniji predstavnici razdoblja moderne u hrvatskom pjesništvu, bilježi autor članka, svakako su Milan Begović, Mihovil Nikolić, Dragutin Domjanić, Ante Tresić Pavičić, Vladimir Vidrić i Antun Gustav Matoš. Završno mjesto u Tomasovićevu članku pripada pjesniku »patniku« Tinu Ujeviću.

Sintetički prikaz povijesti hrvatskog pjesništva u europskom kontekstu Tomasović zaključuje tvrdnjom da je ono »tijekom četiriju stoljeća nastojalo biti dionikom književnosti Zapada, njezinih formacija, ukusa i evolucijskih promjena, gajeći za europski Zapad, kao i narod, kojemu pripada, neki postojani *amor mysticus* poput petrarkista za 'nehajnu gospoju'«. ⁹

U članku »Razvoj žanrova u hrvatskoj književnosti« Pavao Pavličić ističe različitost žanrova hrvatske književnosti spram analognih književnih vrsta u drugim europskim literaturama; kako po svojoj strukturi tako i po svojoj funkciji. Zadaća rada jest »da ukaže na razloge te atipičnosti i to u takvim vrstama kao što su ep, poema, drama, novela i roman, u rasponu od renesanse do moderne«. ¹⁰

U najmanjoj mjeri »od standarda« odstupa renesansna epika, no Zoranićeve *Planine* i Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, iako protkani Sannazarovom *Arkadijom*, stihovima Ovidija, Vergilija i Petrarke, ipak odućavaju od svojih uzora. Zoranić opisuje sasvim konkretne lokalitete, uključujući i domaću političku situaciju koju karakterizira turska opasnost, dok još veće odstupanje nalazimo u Hektorovićevu djelu gdje suputnici Paskoj i Nikola nisu ni humanisti ni filozofi, nego »samo« ribari, pri čemu je zanemarena i ljubavna tematika, pa temelj djela čini vrlo precizan opis autorova putovanja dalmatinskim otocima. Zbilja nad literaturom prevladava i u djelima

⁸ Ibid., str. 17.

⁹ Ibid., str. 20.

¹⁰ Pavao Pavličić, »Razvoj žanrova u hrvatskoj književnosti«, str. 53–59, na str. 53.

kojima su autori Brne Krnarutić i Antun Sasin. Epskim su stilom, u odsutnosti likova i kontinuirane radnje, opisana suvremena zbivanja.

U hrvatskom baroku, tvrdi Pavličić, izostaju neke književne vrste koje dominiraju u susjednim književnostima, a važnima postaju one koje su drugdje jedva prisutne. Izostaju roman i komedija, a najpopularnijom književnom vrstom postaje poema. »Književnost se je osjećala obaveznom prema zbilji, a jedino sredstvo da na tu obavezu odgovori bile su joj tradicionalne književne vrste. Zbog toga su onda te vrste i doživljavale modifikacije, postajale atipične.«¹¹ Takve modifikacije vidljive su u epskom pjesništvu, primjerice u Gundulićevu *Osmanu* gdje je opis suvremenih događaja prožet politikom. U Vitezovićevu spjevu *Odiljenje sigetsko* uočljive su i strukturne inovacije: u spjevu nema likova, obrađena je tema iz nedavne nacionalne povijesti, a od čitatelja se očekuje da priču o sigetskoj bitci poznaju otprije.

Mnoga djela osamnaestog stoljeća oslanjaju se na svoje prethodnike, na Gundulića i epsko pjesništvo uopće. Reljkovićev *Satir* također pripada književnoj vrsti epike, no zbog skromnih receptivnih mogućnosti čitateljstva Reljković, zagovarajući svojevršno prosvjetiteljstvo,¹² svoj izraz prilagođava zatečenom stanju, dakle mogućnostima čitatelja. U 18. stoljeću razvija se i književnost koja ne zahtijeva književnu naobrazbu – pučka književnost, a njezino najpopularnije djelo jest Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* u kojem se, stilom i stihom koji pripada epskoj poeziji, narodu objašnjava njegova vlastita povijest.

Razvoj žanrova posebice je plodan u 19. stoljeću. Zbog svoje društvene učinkovitosti dominiraju lirska poezija i drama, no 19. je stoljeće proizvelo i književne vrste koje su karakteristične samo za hrvatsku književnost. Epski događaji opisani su lirskim načinom, primjerice u epu *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića i *Grobničko polje* Dimitrija Demetra, a značajan postaje i putopis, primjerice *Putositnice* Antuna Nemčića. Šenoin roman *Zlatarevo zlato* hrvatsku je književnost osamdesetih godina 19. stoljeća potaknuo na naglu produkciju romanā.

Isušena kaljuža Janka Polića Kamova iz 1900. godine jest prvi pravi moderni roman. No, zahvaljujući pokretu moderne »atipičnost« žanrova naglo pada jer se hrvatska književnost osamostalila kao *društvena institucija*. »Onda kad je postojala«, zaključuje Pavličić zadaću svoga članka, »ta atipičnost bila

¹¹ Ibid., str. 55.

¹² Ibid., str. 56: »Toj je misli [da čitatelja ima malo i da su njihove receptivne mogućnosti skromne što dovodi do prilagodbe izraza] sasvim podređen *Satir* Slavonca Matije Antuna Reljkovića. Riječ je tu o *prosvjetiteljskom epu*, ali je to *prosvjetiteljstvo* sasvim specifičnoga tipa: nije ono usmjereno prema građanskoj klasi, niti prenosi liberalne ideje; obratno, *ideje su prije konzervativne i austrijski lojalne*, a žele se posredovati prostome puku.« Potcrtavanja moja.

je prije svega posljedica one obaveze što ju je hrvatska književnost osjećala prema zbilji«. ¹³

Sinteze hrvatske filozofske baštine

Na međunarodnom znanstvenom skupu u Udinama sudjelovalo je i dvoje istraživača koji se bave poviješću hrvatske filozofije. Ljerka Schiffler sintetizira razdoblje humanizma i renesanse u hrvatskoj filozofskoj baštini, dok Ivica Martinović, također na sintetički način, obrađuje područje književnih žanrova u hrvatskoj filozofiji za razdoblje od 15. do 18. stoljeća. Članci su objavljeni jedan iza drugoga, prvo članak Ljerke Schiffler, a zatim Ivica Martinovića. Ovaj, slobodno se može reći, filozofski blok u zborniku nedvojbeno će profesionalno zanimati čitatelje *Priloga*. Ta dva rada zaslužuju da budu detaljno predstavljena iz dva razloga. Prvi je već najavljen u uvodu: riječ je o sintetičkim prikazima hrvatske filozofske baštine. Drugi razlog je što su istraživači izabrali različite pristupe i time isključili preklapanje tema. U Ljerke Schiffler kriterij je *epoha*, a u Ivica Martinovića *žanr*.

Već na samom početku članka »Hrvatska filozofska baština humanizma i renesanse« Ljerka Schiffler ukazala je na prisutnost brojnih, a važnih hrvatskih filozofa, koji su svoju misao i djela ugradili u europsku znanost, kulturu, književnost i umjetnost. Podsjećajući na to da humanizam i renesansa u vrijednosnim prosudbama kasnijih razdoblja obiluju različitim tumačenjima i polemikama, napose što se tiče periodizacije, naravi, odrednica i kriterija vrednovanja, autorica upozorava na oprez pri izricanju načelnih prosudbi. Zato doprinos hrvatskih humanističkih i renesansnih autora razvoju europskog mišljenja mogu ocijeniti, obrazlaže Ljerka Schiffler i opravdanost svog pristupa, »jedino tendencije ka sintezi koje ishode iz shvaćanja jedinstvenosti misaonih tokova, različitosti samo jednog procesualnog toka imaju izgleda da ne završe u 'uskotračnom' mišljenju o jednom epohalnom razdoblju europske duhovne povijesti«. ¹⁴ Na pluralizam koji dominira Europom 15. i 16. stoljeća ukazuje i bogat opus koji su ostavili hrvatski filozofi, teolozi, enciklopedisti i povjesničari kao sudionici europskog javnog, kulturnog, znanstvenog, vjerskog i političkog života. Među njima svakako treba izdvojiti filozofe, nabraja ih autorica članka, kao što su Nikola Modruški, Juraj Dragišić, Marko Marulić, Frederik Grisogono, Ivan Polikarp Severitan, Fran Trankvil Andreis, Matija Grbić i Andrija Dudić. U drugoj polovici 16. stoljeća djeluju hrvatski filozofi koji se priklanjaju jednoj od dviju dominantnih struja mišlje-

¹³ Ibid., str. 58.

¹⁴ Ljerka Schiffler, »Hrvatska filozofska baština humanizma i renesanse«, str. 99–106, na str. 99.

nja – platonizmu ili aristotelizmu. Među njima najpoznatiji aristotelovac je Antun Medo, a platonovac Frane Petrić, »polihistor i erudit, predavač platoničke filozofije u Rimu i prema sudu historiografa jedan od posljednjih platoničara«. ¹⁵

Utjecaj europskog humanizma, napose Erazma Rotterdamskog, u hrvatskom kulturnom prostoru dovodi do humanističkog svjetonazora u filozofskim, prirodnoznanstvenim i teološkim djelima: od Marka Marulića, Feliksa Petančića, Frana Trankvila Andreisa, Jakova Baničevića i Antuna Vrančića do Matije Vlačića Ilirika i Nikole Petrovića. No, hrvatska filozofska misao doživljava i svoju recepciju. Misao Jurja Dragišića jest »od presudna povijesnoga značenja u obzoru profetičko-astroloških spoznaja 15. i 16. stoljeća«, ¹⁶ a ne smijemo zanemariti ni vrijednost ideja Matije Vlačića Ilirika, kako za protestantizam tako i za biblijsku hermeneutiku.

Osobitostima hrvatske filozofske baštine 15. i 16. stoljeća svakako pripada i mnoštvo zastupljenih filozofskih disciplina. Hrvatski filozofi humanističkog i renesansnog razdoblja okušali su se na polju ontologije, kozmologije, antropologije, filozofije prirode i etike, a zamjetan je interes i za spoznajnu teoriju. Istaknutom ličnošću humanističkog razdoblja valja smatrati Nikolu Modruškog čiji je filozofski opus vrlo značajan, a usmjeren je »ka traženju odgovora na to koja znanost omogućava čovjeku pribaviti apsolutno sigurnu spoznaju«. ¹⁷ Potaknut razvojem matematike, astronomije, astrologije, pa i glazbe, o ulozi i značenju znanstvene spoznaje u svojim raspravama piše i Frederik Grisogono. Enciklopedijska širina filozofskog pogleda na svijet obilježje je Marka Marulića. Sintetizirajući misaono naslijeđe antike i srednjovjekovlja Marulić »ne postupa više kao kršćanski teolog nego kao već renesansni mislitelj i svjetovni pjesnik, ispisujući nov tezaurus antropoloških, gnoseoloških, etičkih i psiholoških vrijednosti«. ¹⁸ Pavao Skalić svojim kompendijem filozofsko-teoloških zaključaka obilježio je hrvatsku, ali i europsku enciklopediku.

Razdoblje humanizma i renesanse obiluje i raspravama unutar teologije koje se najčešće temelje na tomizmu ili skotizmu. U hrvatskoj filozofskoj baštini humanizma i renesanse, primjerice Grgur Budisaljčić zastupa tomizam, dok se Benedikt Benković zauzima za skotizam. »Protivnik tomizma i skotizma« jest Juraj Dragišić, »nastojeći na idejama konciliarizma, obnove jedinstva kršćanske Europe i uspostave sveopćeg mira«. ¹⁹

¹⁵ Ibid., str. 100.

¹⁶ Ibid., str. 101.

¹⁷ Ibid., str. 102.

¹⁸ Ibid., str. 102.

¹⁹ Ibid., str. 102–103.

Hrvatski filozofi istaknuli su se i u filozofiji prirode. Juraj Dubrovčanin pozitivno se određuje spram novih znanstvenih dostignuća koja je ponudio Galilei, a Faust Vrančić zaokupljen je prirodoznanstvom i logičkom problematikom. Baveći se odnosima filozofije, metafizike i dijalektike Vrančić se »postavlja isključivo kao kritičar metafizike i ontologijski shvaćene logike i približava se novoj nearistotelovskoj fizici«. ²⁰

Autorica članka ističe i hrvatske filozofe koji svoju cjelokupnu filozofsku produkciju ostvaruju na hrvatskom tlu. Djela Dubrovčanā Miha Monaldija i Nikole Vitova Gučetića svjedoče o visoko razvijenoj kulturi u Hrvatskoj. Iako u njima nerijetko uočavamo recepciju prije svega platonovaca i averoista, i Monaldi i Gučetić nastoje ponuditi vlastite odgovore te kritičko vrednovanje idejnog i misaonog naslijeđa. Retorika, poetika, filozofija prirode s meteorologijom, etika i filozofija politike samo su neke od filozofskih disciplina koje su obrađivane u njihovim djelima.

»Najveći primjer tog novog duhovnog sadržaja« za Ljerku Schiffler jest misao i pristup Cresanina Frane Petrića, »jednog od najvećih mislitelja hrvatske i europske renesanse«, pri čemu »najbolja potvrda epohalnosti njegova mišljenja jest povijesnofilozofska sudbina njegovih ideja, četiristostoljetna recepcija mnogih njegovih shvaćanja«. ²¹ Polihistor Petrić bavio se je brojnim filozofskim disciplinama, a bitan je i njegov doprinos povijesti, poetologiji, filozofiji politike te vojnim umijećima.

Svoj sintetički prikaz razdoblja humanizma i renesanse autorica zaključuje tezom da korpus hrvatske filozofije razmatranog razdoblja čini neodvojivu sastavnicu europskog duhovnog naslijeđa, ali ne kao njezin tek puki odraz, već kao izraz stvaralačkog prinosa tom naslijeđu. Tu tvrdnju Ljerka Schiffler potkrepljuje obilnim popisom literature koji obuhvaća izbor djela hrvatskih humanističkih i renesansnih filozofa kao i znanstvene radove brojnih istraživača povijesti hrvatske filozofije dvadesetog stoljeća.

U članku »Književni žanrovi hrvatskih filozofa od Stojkovića do Boškovića« Ilica Martinović, prvi od svih dosadašnjih povjesničara hrvatske filozofske baštine, piše o genologiji hrvatske filozofije. Taj rad predstavlja kratku žanrovsku povijest hrvatske filozofije od 15. do 18. stoljeća, a svakom je stoljeću posvećeno zasebno poglavlje.

Žanrovsko bogatstvo u spisima hrvatskih filozofa očituje se već tijekom 15. stoljeća, a autor ga prikazuje u poglavlju »Rana renesansa«. Koristeći se najčešće žanrom govora Ivan Stojković je u svom najznamenitijem govoru »u hermeneutičkom umetku ponudio jezgrovit i sustavan pristup razumijevanju

²⁰ Ibid., str. 103.

²¹ Ibid., str. 104.

Svetog pisma«. ²² Baveći se i etičkim temama, posebice etikom trgovca i kršćanskom etikom obiteljskog života, Benedikt Kotruljević u hrvatsku je filozofsku tradiciju uveo žanr rasprave, a Nikola Modruški, također proučavajući etiku, postaje »rodonačelnikom dijaloga – najprihvaćenijeg žanra među hrvatskim renesansnim filozofima«. ²³ Jan Panonije pri obradi filozofskih motiva koristi epistolu i epigram, dok Juraj Dragišić, braneći Bessariona, Giovannija Pica della Mirandolu, Girolama Savonarolu i Johanna Reuchlina, u hrvatsku filozofiju uvodi obranu. No, obrana nije jedini žanr u kojem se Dragišić ogledao. U svom glavnom teološkom djelu on koristi dijalog, Juniju Đurđeviću posvećuje nadgrobni govor, a okušao se i u žanru udžbenika logike, koji standardnim postaje tek u galantno doba.

Martinovićevo genološko istraživanje kasne renesanse utvrđuje još veće žanrovsko bogatstvo u djelima hrvatskih filozofa 16. stoljeća. Ivan Polikarp Severitan, u tiskanoj političkoj raspravi *Monoregia*, u tematskom se pogledu nastavlja na rukopis Nikole Modruškog. Među žanrovima Marulićevih djela Martinović ističe tri bitna za filozofiju: svetački primjer, parabolu i moralno-teološku raspravu. Klement Ranjina u svojim propovijedima ponekad tumači filozofična mjesta Novoga zavjeta, a protestantskim razumijevanjem Svetoga pisma bavi se Matija Vlačić Ilirik. »Pravila za razumijevanje Svetoga pisma« Vlačić je »ugnijezdio u opsežni znanstveni tekst«. ²⁴ Najčešći žanr kasnorenesansnih hrvatskih filozofa, ističe Ivica Martinović, platonovski je dijalog. Njime se koriste Fran Trankvil Andreis – raspravljajući o smislu čovjekova umovanja, Frane Petrić – pišući o časti, povijesti i retorici, Pavao Skalić – proučavajući bit čovjeka, Nikola Sagroević i Nikola Nalješković – baveći se filozofijom prirode. Služeći se također žanrom platonovskog dijaloga Nikola Vitov Gučetić piše tri dijaloga: o meteorologiji, o filozofiji ljubavi i o filozofiji ljepote. Upravo uz temu filozofije ljepote »nastao je i najopsežniji od svih renesansnih dijaloga – *Irene overo della bellezza* (1599) Miha Monaldija«. ²⁵ Zahvaljujući Frani Petriću hrvatskim filozofskim žanrom postaje i *summa*, pri čemu je on sâm pisac njih dviju: *Della poetica* i *Nova de universis philosophia*. Pod utjecajem renesanse, napose talijanske, u hrvatskoj filozofskoj baštini javlja se i žanr komentara. Gučetić piše komentar uz Averoesa te u već spomenutom dijalogu o meteorologiji ispisuje sustavan komentar Aristotelove *Meteorologike*, dok Antun Medo objavljuje komentare uz sedmu i dvanaestu knjigu Aristotelove *Metafizike*. Krajem 16. stoljeća napisani su i prvi

²² Ivica Martinović, »Književni žanrovi hrvatskih filozofa od Stojkovića do Boškovića«, str. 107–116, na str. 107.

²³ Ibid., str. 108.

²⁴ Ibid., str. 109.

²⁵ Ibid., str. 110.

rječnici koji imaju hrvatski stupac. U petojezičnom rječniku Fausta Vrančića latinski jezik je u prvom, a hrvatski u četvrtom stupcu, dok je rječnik Bartola Kašića hrvatsko-talijanski. Oba rječnika sadrže i hrvatsko filozofsko nazivlje, pa tako Kašićev rječnik, zapisuje primjer Ivica Martinović, uspješno opisuju talijanski termin *principio* hrvatskim leksemima *načel*, *početak* i *začetak*. Razdoblje kasne renesanse Martinović zaključuje Markom Antunom de Dominisom koji je s aspekta hrvatske filozofske genologije važan kao pisac hibridnih žanrova.

U poglavlju »Barok« Ivica Martinović obrađuje žanrovsku raznolikost u spisima hrvatskih filozofa tijekom 17. stoljeća. Juraj Dubrovčanin i Matija Frkić, u potrazi za izvornom Aristotelovom mišlju, pišu rasprave o peripatetičkoj filozofiji, uz to Frkić je posegnuo za žanrom biografije pišući o životu i djelu Dunsca Scota. Krajem 17. stoljeća pojavili su se i novi žanrovi. Franjo Jambrehović piše prvi sveučilišni udžbenik na hrvatskom tlu, dakako na latinskom, dok Benedikt Rogačić objavljuje didaktički ep o duševnom miru, filozofski obrađujući odnos stoičkog i kršćanskog poimanja kreposti.

U poglavlju »Galantno doba« Ivica Martinović genološki ispituje hrvatsku filozofsku baštinu 18. stoljeća, izdvajajući dva standardna žanra – raspravu i udžbenik na latinskom jeziku. Iako su mnoga predavanja hrvatskih profesora filozofije ostala u rukopisima, tiskana su tri udžbenika cjelokupne filozofije: Josipa Zanchija, Stjepana Bašića i Dominika Martinovića, te udžbenik Andrije Kačića Miošića, koji u tiskanom obliku sadrži samo logiku. Objavljeno je i čak pet poučnih epova na latinskom jeziku. Dvama je pisac Benedikt Stay. U prvom pjeva o Descartesovoj, a u drugom o Newtonovoj i Boškovićevoj filozofiji prirode. Ruder Bošković pjeva o Newtonovoj astronomiji i optici, a Bernard Zamagna, u dvama kraćim epovima, o akustici i aerodinamici. Filozofska tematika prisutna je i u epigramu. Istaknuti treba Boškovićeve prirodofilozofske epigrame, napose onaj o heliocentrizmu, te epigrame Rajmunda Kunića. Kristo je Stay estetičkim ogledima popratio izdanja epova svog brata Benedikta te je »jedini među hrvatskim latinistima koji je teorijski proučavao narav poučnog pjesništva«. ²⁶ Uz stihove nastaje i žanr bilješke koji je filozofskog ili prirodoznanstvenog značaja. Naime, Ruder Bošković bilješkama je opremio pjesme svog profesora Carla Nocetija te dva epa: svoj poučni spjev *De Solis ac Lunae defectibus* i Stayev ep u kojem je opjevana Newtonova i Boškovićeova filozofija prirode. Martinović ocjenjuje da u 18. stoljeću najčešći žanr tvore ispitni tezariji, priređivani za svečane obrane na kraju akademske godine. Zahvaljujući upravo njima znamo da je na filozofskim učilištima u Hrvatskoj izlagan Descartesov, Newtonov i Boškovićev nauk. Istraživanja ispitnih tezarija na isusovačkom Zagrebačkom

²⁶ Ibid., str. 113.

kolegiju i na franjevačkim učilištima po Slavoniji Ivicu Martinovića vode do novih spoznaja o recepciji Descartesa, Newtona i Boškovića u predavanjima hrvatskih isusovaca i franjevaca tijekom 18. stoljeća.

Žanrovskom procvatu u hrvatskoj filozofskoj produkciji uopće, tvrdi Ivica Martinović, »dva su događaja zadala udarce od kojih se hrvatska filozofija nikad nije oporavila«. ²⁷ Prvim smatra ukinuće Družbe Isusove iz 1773. godine, čime su ukinuta njihova filozofska učilišta u Zagrebu, Rijeci i Požegi, te ukinuće svih samostanskih škola iz 1783. godine, što direktno pogađa franjevačka i pavlinska filozofska žarišta, posebice ona u Slavoniji. »Nova pak građanska tradicija filozofske nastave«, završava Martinović svoj članak, »uza sva nastojanja državnih vlasti, nikad nije uspjela ostvariti misaonu živost i žanrovsku raznovrsnost, kakva se u hrvatskim zemljama od Dubrovnika i Zadra do Vukovara i Iloka očitovala do g. 1783«. ²⁸

Martinovićev članak značajan je zato što otvara novo područje istraživanja hrvatske filozofske baštine. On polazi od uvida u to da su hrvatski filozofi svoje misli izrazili u mnogim žanrovima. Autor je izdvojio njih dvadeset i devet. Hrvatski filozofi 15. stoljeća služe se, primjerice, žanrom govora, obrane, rasprave, epigrama i epistole. U 16. stoljeću najzastupljeniji je žanr platonovskog dijaloga, a prisutni su i propovijed, parabola, komentar, summa i rječnik. Biografija i didaktički ep žanrovske su inovacije u 17. stoljeću, dok su udžbenik iz filozofije i rasprava standardni žanrovi 18. stoljeća. U 18. stoljeću pojavljuje se žanr estetičkog ogleada i bilješke uz ep, a najbrojniju skupinu čine ispitni tezariji. Uključivanjem žanrova u područje filozofije dobivamo sasvim drugačiju, primjereniju i bogatiju sliku hrvatske filozofske produkcije. Zato genološki pristup koji inaugurira Ivica Martinović otvara nove mogućnosti za istraživanje hrvatske filozofske prošlosti.

Sintetičke članke Ljerke Schiffler i Ivica Martinovića možda je uputno komparirati s pionirskim sintetičkim prikazima. Primjer na kojemu ću provjeriti novosti u radu Ljerke Schiffler bit će Krstićev povijesni pregled filozofije u Hrvatskoj, dok ću rad Ivica Martinovića usporediti s Markovićevim rektorskim govorom iz 1881. godine. Te bi usporedbe imale odgovoriti na pitanje koliko se sintetički prikazi suvremenih istraživača razlikuju od onih pionirskih.

U »povijesnom pregledu« *Filozofija u Hrvatskoj* ²⁹ Kruno je Krstić razdoblje humanizma i renesanse obradio na šest stranica, a prvi filozof kojega

²⁷ Ibid., str. 115.

²⁸ Ibid., str. 115.

²⁹ Kruno Krstić, *Filozofija u Hrvatskoj. Povijesni pregled*, posebni odtisak iz zbornika »Naša domovina« (Zagreb: Tiskara Matice hrv. akademičara, 1943).

uopće imenuje jest Juraj Dragišić. Od filozofa 15. stoljeća Krstić još spominje i Benka Benkovića, Grgura Budisaljica i Stjepana Nalješkovića. Za svakog od njih iznosi godine njihova življenja te naslove i godine objavljivanja najznačajnijih djela. Nešto više informacija doznajemo o Dragišićevim raspravama i udžbeniku iz logike. Na početku svog članka Ljerka Schiffler upozorava na međuzavisnost ideja koje su prisutne u razdobljima o kojima govori, pa zato razdoblja i ne odvaja odviše strogo. U njenom radu period 15. stoljeća obogaćen je i onim filozofima za koje Krstić nije znao ili ih namjerno nije uvrstio. Autorica je posebnu pozornost posvetila bogatom i filozofski značajnom opusu Nikole Modruškog, a jasnije je od Krstića ukazala na značenje ostalih hrvatskih filozofa 15. stoljeća. Tako, primjerice, kod Dragišića izdvaja povijesno značenje u obzoru profetičko-astroloških spoznaja 15. i 16. stoljeća. U pregledu 16. stoljeća Krstić je naveo tek osam hrvatskih filozofa od kojih čak trojica pripadaju obitelji Gučetić – Ambrozije, Petar i Nikša. Najviše pozornosti posvetio je Nikši Gučetiću (Nikola Vitov), a okušao se i u prikazu misli Frane Petrića.³⁰ U skladu s vlastitim istraživanjima Ljerka Schiffler navodi devetnaest hrvatskih filozofa 16. stoljeća. Pritom je, osim Nikoli Gučetiću i Frani Petriću koje spominje i Krstić, više pažnje posvetila Faustu Vrančiću, Matiji Vlačiću Iliriku i Frederiku Grisogonu, koje Krstić uopće ne navodi. Samo iz ovih razloga članak Ljerke Schiffler, iako ga sama smatra tek fragmentarnim prikazom, uveliko nadilazi Krstićev prikaz humanističko-renesansnog razdoblja. Naravno, Krstićeve su spoznaje u duhu njegova vremena, pa zato ni njega kao ni njegov pristup ne treba podcijenjivati.

Markovićev rektorski govor »Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.«³¹ s člankom Ivice Martinovića valja usporediti zato što obojica obrađuju vremenski raspon od 15. do 18. stoljeća. Smatrajući da iznosi imena »koja doduše za svjetsku poviest filozofije nisu znatna«, osim kada je riječ o Petriću i Boškoviću, Marković u prikazu 15. stoljeća od hrvatskih filozofa spominje njih šestoricu: Benka Benkovića, Nikolu Kotoranina (Modruški), Ivana Polikarpa Severitana, Jurja Dobrotića (Dragišić), Grgura Budisaljica i Stjepana Nalješkovića. Uz svakog iznosi kratku biografiju, pri čemu se uglavnom poziva na Serafina Crijevića (Cervu). Jedino dok govori o Dragišiću navodi naslove triju njegovih djela, dok popis djela ostalih filozofa prilaže u »Opazkama«. Od žanrova Marković u Dragišića spominje žanr obrane, a govoreći o Budisaljicu žanr epistole, ras-

³⁰ Krstićev prikaz Petrićeve misli, njegove previde i netočnosti bilješkama je popratio Ivice Martinović: Kruno Krstić, »Najčistiji predstavnik humanističkog duha među Hrvatima«, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), str. 408–409.

³¹ Franjo Marković, »Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1 (1975), str. 255–279.

prave i komentara. U svom genološkom pristupu Ivica Martinović bilježi pet filozofa, pri čemu trojicu koje Marković uopće nije naveo. Nijednog od te trojice u svoj prikaz nije uvrstio ni Krstić. Riječ je o Ivanu Stojkoviću, Benediktu Kotruljeviću i Janu Panoniju. Od žanrovskog bogatstva Martinović za 15. stoljeće, uz već spomenute žanrove u Markovića, navodi govor, dijalog, epigram i udžbenik. Još nepovoljnije Marković prolazi u usporedbi koja zahvaća 16. stoljeće. Za to razdoblje on bilježi samo šestoricu filozofa, a Martinović koji proučava žanrovsku povijest 16. stoljeća dvanaestoricu. Marković nije zabilježio produkciju, primjerice, Marka Marulića, Matije Vlačića Ilirika, Marka Antuna de Dominisa. Veću pozornost posvetio je Frani Petriću, Jurju Dubrovčaninu i Nikoli Vitovu Gučetiću, a od žanrova bilježi komentare Dubrovčanina te Gučetićevu raspravu, komentar i dijaloge u kojima se Gučetić »povadja za Platonovim primjerom«. Osim ovih žanrova Martinović navodi još i svetačke primjere, parabolu, propovijed, hermeneutička pravila, summu i rječnike. Prikazujući 17. i 18. stoljeće Marković za oba stoljeća navodi samo sedam hrvatskih filozofa. Kod Gradića spominje raspravu, kod Benedikta Staya ep, a kod Andrije Kačića Miošića udžbenik. U Martinovićevu članku najviše prostora posvećeno je upravo 17. i 18. stoljeću. Pišući žanrovsku povijest hrvatske filozofije 17. i 18. stoljeća on bilježi dvadeset i šest hrvatskih filozofa koji svoje misli iznose u ovim žanrovima: biografija, didaktički ep, udžbenik, epigram, distih, estetički ogleđ, različite vrste rasprava, bilješka uz ep, ispitni tezarij i katekizam. I u usporedbi Martinovićeve sinteze s Markovićevom prevaga je pripala suvremenom istraživaču.

Našavši se zbog zadanih parametara (10 kartica) zasigurno pred velikim izazovom, Ljerka Schiffler i Ivica Martinović napisali su dva izvrsna sintetička prikaza. Ljerka Schiffler, podsjećajući na različitost vrijednosnih presudbi kasnijih razdoblja o humanizmu i renesansi, izričito zagovara tendenciju prema sintezi. Sintezu smatra jedinim pristupom koji može ponuditi valjanu ocjenu doprinosa hrvatskih humanističkih i renesansnih autora razvoju europskog mišljenja u pluralizmu koji dominira Europom 15. i 16. stoljeća. U svom članku ona poimenično izdvaja najistaknutije hrvatske filozofe, a razmatra i utjecaj europskih humanista na hrvatske filozofe humanizma i renesanse. Naravno, autorica ukazuje i na osobitosti unutar hrvatske filozofske baštine same, što je i dovodi do opravdana zaključka da korpus hrvatske filozofije razmatranog razdoblja treba smatrati neodvojivom sastavnicom europskog duhovnog naslijeđa. U svom članku Ivica Martinović odnos žanra i filozofske produkcije razmatra u dva pristupa. Razlikujući povijest pojedinog žanra i žanrovsku povijest hrvatske filozofije autor za svoj članak odabire teži pristup, dakle onaj koji se odnosi na cjelinu hrvatske filozofije u promatranom razdoblju. Poštujući kronologiju svakom stoljeću posvećuje zasebno poglavlje, uočavajući dominantne žanrove: govor u 15. stoljeću, platonovski dijalog u 16. stoljeću i ispitni tezarij kao najčešće tiskani filozofski rad u 18. stoljeću.

Dakako, u svemu rečenom bitna uloga pripada i Fedori Ferlugi Petronio, organizatorici skupa i urednici zbornika. Iako je malo hrvatskih istraživača koji se odlučuju na pisanje sintetičkih prikaza o hrvatskoj filozofskoj baštini, u zborniku *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata* objavljena su takva dva, slobodno mogu reći, vrlo kvalitetna sintetička prikaza. Upravo kvaliteta ovih dvaju sintetičkih prikaza ukazuje na to da je Fedora Ferluga Petronio pomno birala koje će povjesničare hrvatske filozofije pozvati u Udine, a time je pokazala i svoju veliku upućenost u zbivanja na hrvatskoj filozofskoj sceni.

Sinteze hrvatskoga latinizma

Člancima Darka Novakovića i Pavla Knezovića na sintetički je način obrađena književnost hrvatskoga latinizma.

Članak »Hrvatska novolatinska književnost od 15. do 17. stoljeća« Darko Novaković podijelio je na humanističko razdoblje (1400–1600) i na sedamnaesto stoljeće.

Studia humanitatis u hrvatskih latinista, prema uvidu Darka Novakovića, treba razdijeliti na pet područja: gramatiku, retoriku, povijest, moralnu teologiju i pjesništvo. Kod *jezikoslovlja* u prvom je redu prisutan leksikografski interes. Niccolò Roccabonella u svoj botanički i Faust Vrančić u svoj petojezični rječnik, uvrštavaju i hrvatske ekvivalente. Dokaze svoje vezanosti uz rodni kraj također ostavljaju i Ivan Polikarp Severitan u latinskoj školskoj gramatici te Šimun Aretofil u latinskoj slovnici. Razvoju *govorništva* u humanizmu, osim studija klasičnih tekstova, pogodovale su i potrebe urbanih zajednica. Predstavljajući svoje gradove u različitim prigodama kao govornici se ističu Ambroz Mihitić (Miketić), Ivan Gučetić i Ilija Crijević, a »*Laudatio funebris* u čast kardinala Pietra Riarija koju je sastavio Nikola Modruški (1427–1480) prva je prozna inkunabula nekoga hrvatskoga autora (Rim, 1474)«. ³² Interes za govorništvo ogleda se i u neposrednom pastoralnom radu, dakle u teoriji i praksi propovijedi, a u ostalim unutarcrkvenim poslovima govorništvom se ističu Ivan Stojković, Juraj Drašković, Andrija Dudić, Ivan Stafilić i Vinko Pribojević. No, najvažnijim dijelom humanističkoga govorništva u Hrvatā Darko Novaković smatra govore koje naziva *Antitursica*, a koji se sastoje od upozorenja na tursku opasnost ili od molbi za pomoć hrvatskom narodu. Više od deset takvih govora koje Darko Novaković bilježi u svom članku – od prvog koji je 1512. godine izrekao Bernard Zane pa do govora Petra Cedulinija iz 1594. – nije olakšalo tursku najezdu na hrvatske

³² Darko Novaković, »Hrvatska novolatinska književnost od 15. do 17. stoljeća«, str. 165–176, na str. 166.

zemlje. Aktualna turska opasnost zrcali se i u *historiografiji*. Tako, primjerice, Stjepan Brodarić izvještava o tragičnom porazu na Mohačkom polju, Juraj Hus (Huszthi) opisuje dane provedene u turskom zarobljeništvu, a Bartol Đurđević nas upoznaje s ustrojem Otomanskog Carstva. Ludovik Crijević Tuberon u 11 je knjiga napisao »prvu veliku opću suvremenu povijest, obuhvaćajući zbivanja u Europi od smrti kralja Matije Korvina 1490. do izbora Adrijana VI. za papu 1522«. ³³ Predmet je historiografskog interesa i pisanje lokalnih povijesti, a prisutne su i kraće monografije o vladarima, političarima ili crkvenim uglednicima. Područje *moralne filozofije*, tvrdi Novaković, slijedi poticaje koji se očituju u međunarodnom okruženju. Dominira zaokupljenost antropološkim problemima, napose pitanjima o čovjekovu dostojanstvu, osobnoj sreći i položaju čovjeka u zajednici. Na tom tragu je *De mortalium felicitate* Nikole Modruškog. Novost Novakovićeva prikaza moralne filozofije hrvatskog humanističkog razdoblja jest u tome što spominje etičko djelce *Paradoxa* Trogirana Nikole Statilića, tiskano u Veneciji 1500. godine. Statilićevo djelo nezabilježeno je u Jurićevoj bibliografiji hrvatskoga latiniteta, a zbog svoje teške dostupnosti neobrađeno je i u povjesničarā hrvatske filozofske baštine. Ipak, hrvatsku kulturnu javnost Šime Jurić je, služeći se standardnim bibliografijama inkunabula, upozorio na inkunabulu *Paradoxa* »dosad nepoznatoga trogirskog studiosusa Nikole Statilića o problemima ljudske sreće, tiskanu na latinskom jeziku u Mlecima 1500. godine«. ³⁴ U Novakovićevu prikazu nije zaobiđena vrijednost Dragišićeve misli, kao ni Marulićevo pobudno pisanje o kršćanskim vrlinama, a o Ivanu Polikarpu Severitanu Novaković zapisuje da raspravlja i o dužnostima vladara, dok Fran Trankvil Andreis razmatra prednosti i nedostatke politički angažirana života. Darko Novaković ističe i spise Pavla Skalića, nazvavši ga »pustolovom i višestrukim konvertitom«, ³⁵ a svoj prikaz moralne filozofije zaključuje latinskom ostavštinom Frane Petrića kojeg smatra jednim od najznačajnijih renesansnih filozofa. U latinskom *pjesništvu* hrvatskoga humanizma ističu se četiri žanra: ep, elegija, lirika i epigram. Epovi Jakova Bunića i Marka Marulića, elegije Ivana Česmičkog (*Ianus Pannonius*), lirika Jurja Šižgorića te epigrami Česmičkog i Marulića najreprezentativniji su primjeri žanrovskog repertoara latinskog pjesništva hrvatskog humanizma.

U 17. stoljeću gramatički i stilski standard vidljivo napreduje, no poticanjem pismenosti na narodnom jeziku, a samim tim i prestankom dominacije latinskog, tematski se krug latinske produkcije prilično sužuje. Svoju

³³ Ibid., str. 168.

³⁴ Šime Jurić, »Dvije nove hrvatske inkunabule«, u: Mladen Nikolanci (ur.), *Prilozi povijesti otoka Hvara* 17 (Hvar: Centar za zaštitu kulturne baštine, 1974), str. 32–41, na str. 37–40.

³⁵ D. Novaković, »Hrvatska novolatinska književnost od 15. do 17. stoljeća«, str. 170.

tvrdnju Darko Novaković potkrijepio je primjerom velikana hrvatske književnosti 17. stoljeća. Od trolista – Gundulić, Bunić-Vučić, Palmotić – samo Palmotić piše i latinskim jezikom, ali taj dio njegove ostavštine neznatan je u usporedbi s hrvatskim dijelom. Ipak, uloga latinske pismenosti i dalje je velika. Proučavanje narodnog jezika nezamislivo je bez latinskog posredništva, o čemu svjedoče Kačićeva gramatika te rječnici Mikalje, Habelića i Belostenca. Važnost latinskog u 17. stoljeću Novaković uočava u njegovoj pojedinačnoj, »specijalističkoj porabi«. Primjerice u historiografiji – Ivan Lučić, u biografskim djelima – Stjepan Gradić, u putopisima – Marko Antun de Dominis, ali i u govorništvu – Ivan Lukarević, Stjepan Gradić. Uza sav procvat književnosti na narodnom jeziku održao se i latinistički kontinuitet i upravo će latinisti, završava Novaković, »u sljedećem stoljeću predvoditi borbu za kulturno i političko integriranje hrvatskih *membra disiecta*, kako simbolično najavljuje Vitezovićeva *Croatia rediviva* tiskana u Zagrebu 1700«.

O kontinuitetu latinske pismenosti nakon 17. stoljeća izvještava nas Pavao Knezović u članku »Hrvatski latinisti 18. i 19. stoljeća«. Polaznim točkama za književnost 18. stoljeća Knezović smatra veliki potres u Dubrovačkoj Republici (1667), poraz Turaka pod Bečom (1683) i oslobođenje nekih hrvatskih zemalja od turske vlasti. Iako se u svojoj sintezi hrvatskog latinizma 18. i 19. stoljeća odlučuje za pojedinačni prikaz pisaca, Pavao Knezović ne propušta izreći svoj sintetički sud o razdobljima koja obrađuje. Period 18. i 19. stoljeća, tvrdi Knezović, izrazito je bogat stvaralaštvom na latinskom jeziku, pri čemu je posebna pozornost usmjerena na jezikoslovlje, posebice na izradu višejezičnih rječnika, na historiografiju i pjesništvo.

Pregled književnog stvaralaštva na latinskom jeziku kod Hrvatā u 18. stoljeću Knezović počinje s Pavlom Ritterom Vitezovićem. Mjesto među zaapaženijim imenima hrvatskog latinizma 18. stoljeća Vitezoviću pripada zbog njegova pjesništva, hrvatsko-latinskog rječnika, a posebice zbog djela *Croatia rediviva*. Bogat i raznolik opus na latinskom jeziku ostavio je pjesnik i znanstvenik Ignjat Đurđević. Knezović izdvaja Đurđevićevu zbirku latinskih pjesama i epigrama, a ističe i njegovo značenje za hrvatsku povijest i književnu historiografiju. Za Knezovića »najtipičniji pjesnik Dubrovnika prve polovice 18. stoljeća je Vice Petrović«,³⁶ a najuspjelijima treba smatrati njegove epske pjesme, epigrame, elegije i satire. Džankarlo de Angeli pjevao je ode, dok Vlaho Bolić piše epske pjesme, idile, ekloge, elegije, ode i epigrame. Baro Bošković na latinskom je jeziku autor elegija, oda, epigramā i eklogā, pa »iako njegov opus nije obiman, on je značajan jer posjeduje visoku estetsku i literarnu osobitost«.³⁷ Za razliku od njegovog starijeg brata Bara, opus Ru-

³⁶ Pavao Knezović, »Hrvatski latinisti 18. i 19. stoljeća«, str. 177–188, na str. 179.

³⁷ Ibid., str. 181.

dera Boškovića jest brojan i obilan. Ruđer Bošković, za kojeg Pavao Knežević tvrdi da je »po svojoj vokaciji bio prije svega pjesnik, počeo je s elegijama, a pjevao je i ekloge, duže epske pjesme, manje lirske pjesme, dva epa i bezbrojne epigrame«. ³⁸ Benedikt Stay autor je epova o filozofiji Descartesa i Newtona, dok je Rajmund Kunić, pišući i pjesme, »osobitu slavu stekao pretačući s grčkog na latinski«. ³⁹ Svoj princip prevođenja Kunić iznosi u traktatu *Operis ratio*, zagovarajući dva načela: *fides* i *venustas*. Književni opus Bernarda Džamanjića gotovo je isključivo u stihu, Đuro Ferić ističe se pisanjem epigramā i basni, a Matija Petar Katančić, »razapet između poezije i znanosti«, svojim je djelima »izravno utjecao na hrvatske preporoditelje, te su oni vjerovali da su Hrvati potomci Ilira, nazivajući se Ilircima«. ⁴⁰ Svoj pristup sintezi hrvatskog latinizma Knežević završava obrađujući još satiričara Džonu Rastića, komediografa Tita Brezovačkog i pjesnika Marka Faustina Galjufa. Uopće, zaključuje Knežević, »nema gotovo nijednog pisca, pjesnika i znanstvenika koji u to doba nije ispjevao po koju pjesmu i na latinskom«. ⁴¹

Iz složene strukture zbornika *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata* detaljno su prikazani samo oni članci u kojima hrvatski istraživači iskazuju svoje sintetičko umijeće. Zato je u ovom radu obrađeno šest takvih članaka. Ostali članci u zborniku, kako hrvatskih tako i slovenskih, pa i talijanskih istraživača posvećeni su specijalnim temama. Od onih specijalističkih spomenut ću članke čiji su autori na znanstveni skup u Udine pozvani sa zagrebačkog Sveučilišta, a svoje su radove objavili na hrvatskom ili talijanskom jeziku. Tako Boris Senker piše o suvremenoj hrvatskoj dramskoj književnosti, određujući 1968. godinu prijelazom iz bliže prošlosti u suvremenost, ⁴² dok Sanja Roić, temeljeći svoj rad na istraživanju časopisā koji pripadaju razdoblju moderne, razmatra prisutnost talijanske kulture i književnosti u časopisima toga vremena. ⁴³ Slavica Stojan nudi nam pregled hrvatske književnosti koja je nastala u Dubrovniku tijekom 18. stoljeća, a do danas je ostala u rukopisima. ⁴⁴ Zbog obilja rukopisne građe, ali i zadanih parametara, autorica je obradila djela pisana hrvatskim jezikom, podsjećajući na to da su književna ostvarenja toga vremena pisana još i latinskim, talijanskim i francuskim jezikom. Marko Samardžija piše o gramatičkoj normi hrvatskoga

³⁸ Ibid., str. 181.

³⁹ Ibid., str. 183.

⁴⁰ Ibid., str. 185.

⁴¹ Ibid., str. 188.

⁴² Boris Senker, »Suvremena dramska književnost (1968–1997)«, str. 61–71.

⁴³ Sanja Roić, »Talijanska kultura i književnost u časopisima hrvatske moderne«, str. 73–79.

⁴⁴ Slavica Stojan, »Hrvatska književnost u rukopisu (Dubrovnik – XVIII. stoljeće)«, str.

standardnog jezika u 20. stoljeću,⁴⁵ Josip Silić o lingvistici u računalstvu,⁴⁶ a Nives Sironić-Bonefačić o doprinosu rječnika Ardelija Della Belle hrvatskoj leksikografiji.⁴⁷ Troje znanstvenika sa zagrebačkog Sveučilišta piše na talijanskom jeziku. Mladen Machiedo objavljuje članak o osobnom odnosu s talijanskim piscima u protekla tri desetljeća,⁴⁸ dok August Kovačec piše o jezičnoj karti Hrvatske i uočava tradiciju višejezičnosti.⁴⁹ Petnaesti sudionik sa zagrebačkog Sveučilišta jest Igor Gostl koji objavljuje članak o nedovoljno poznatom srednjovjekovnom kodeksu *Liber de simplicibus* iz 15. stoljeća, smatrajući ga prvim hrvatskim rukopisnim, višejezičnim, terminološkim i slikovnim rječnikom.⁵⁰

Obuhvaćanjem specijalističkih i sintetičkih tema zbornik će, u cjelini uzevši, zasigurno umnogome pomoći talijanskim studentima kroatistike, na što upozorava, zaključujući svoj predgovor, i Fedora Ferluga Petronio, organizatorica znanstvenog skupa i urednica zbornika: »Ponudivši raznolikost i širinu obrađenih tema, zbornik ovoga skupa morao bi poslužiti kao udžbenik studentima kroatistike, ali se može nadati da bi on mogao zanimati i one kojima nije stručno namijenjen tj. sve one koji na stanovit način pokazuju zanimanje za kulturu ovog bliskog nam [hrvatskoga] naroda.«⁵¹

⁴⁵ Marko Samardžija, »Gramatička norma hrvatskoga standardnog jezika u XX. stoljeću«, str. 131–138.

⁴⁶ Josip Silić, »Neka od dostignuća u hrvatskoj računalnoj lingvistici«, str. 139–145.

⁴⁷ Nives Sironić-Bonefačić, »Doprinosi *Talijansko-latinsko-ilirskog rječnika* Ardelia Della Belle razvoju hrvatske leksikografije«, str. 147–155.

⁴⁸ Mladen Machiedo, »Tre decenni con gli scrittori italiani«, str. 45–51.

⁴⁹ August Kovačec, »La carta linguistica della Croazia«, str. 117–124.

⁵⁰ Igor Gostl, »*Liber de simplicibus*. Il primo dizionario croato manoscritto, plurilingue, terminologico ed illustrato«, str. 157–163.

⁵¹ F. Ferluga Petronio, »Prefazione«, str. 8.

UMIJEĆE SINTETIČKOG PRIKAZA HRVATSKE KULTURE

Sažetak

U trojezičnom zborniku radova s međunarodnog znanstvenog skupa o hrvatskoj kulturi *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata* (Sveučilište u Udinama, 20. i 21. XI. 1997; priredila Fedora Ferluga Petronio) svoje sintetičke prikaze hrvatske filozofske baštine objavili su Ljerka Schiffler i Ivica Martinović. Ljerka Schiffler u radu »Hrvatska filozofska baština humanizma i renesanse« izdvaja najistaknutije filozofe, smatrajući kako hrvatsku filozofiju tih razdoblja treba smatrati neodvojivom sastavnicom europskog duhovnog naslijeđa. U radu »Književni žanrovi hrvatskih filozofa od Stojkovića do Boškovića« Ivica Martinović hrvatskoj filozofskoj baštini pristupa genološki. Izdvajajući dvadeset i devet različitih žanrova Martinović obogaćuje dosadašnje uvide u filozofsku produkciju i svojim pristupom otvara nove mogućnosti za istraživanje hrvatske filozofske prošlosti.

U ovom pregledu predstavljena su još četiri sintetička prikaza iz zbornika. Mirko Tomasović i Pavao Pavličić bave se poviješću hrvatske književnosti, dok članci Darka Novakovića i Pavla Knezovića sintetiziraju povijest hrvatskoga latiniteta.

THE ART OF SYNTHETIC REVIEWING OF CROATIAN CULTURE

Summary

Ljerka Schiffler and Ivica Martinović published their synthetic reviews of the Croatian philosophical heritage in the trilingual collection of papers read at the international congress on Croatian culture *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata* (University of Udine, Italy, November 20–21, 1997; edited by Fedora Ferluga Petronio). Ljerka Schiffler's paper »Croatian Philosophical Heritage of the Humanism and the Renaissance« singles out the most prominent philosophers, considering the Croatian philosophy of the period as an inseparable component of the European spiritual heritage. Ivica Martinović's »Literary Genres of Croatian Philosophers from Stojković to Bošković« sports a genological approach. Presenting twenty-nine different genres, Martinović enriches the hitherto insights into philosophical production, and his approach opens new possibilities in the research into Croatian philosophical past.

This review presents four other synthetic papers from the collection. Mirko Tomasović and Pavao Pavličić examine the history of Croatian literature. Darko Novaković and Pavao Knezović's papers present syntheses of the history of Croatian Latinism.